

POSTREVOLUCIONARNI KONZERVATIVIZAM POLITIČARA I SVEĆENIKA DON MIHOVILA PAVLINOVIĆA

Stipe Kljaić

Hrvatski institut za povijest
Zagreb
stipekljaic@gmail.com

UDK: 32Pavlinović.M.
316.644:330.82]:Pavlinović.M.
Izvorni znanstveni rad
Primljeno 02/2018.

Sažetak

Autor se u članku bavi Pavlinovićevom misli u svjetlu hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji. Ukazuje na činjenicu da Pavlinović nije bio samo hrvatski nacionalni ideolog nego i društveni mislilac koji se zalagao za spore promjene i protivio revolucionarnom rušenju starih ustanova i radikalnom prekidu s prošlošću. Iako je početno dolazio pod utjecaje „liberalnoga” katolicizma koji je tražio pomiriti crkveno učenje s liberalnim načelima, kasnije se, pod utjecajem pokušaja uvođenja tzv. liberalnih zakona u Dalmaciji i austrijskoj polovici Monarhije, udaljavao od takvih pozicija. Isto tako je u političkim prilikama kada se dalmatinski Srbi priklanjaju autonomašima i kada se jugoslavenstvo doima kao puka iluzija, odbijao mogućnost vjerske suradnje s pravoslavnima i vraćao se tradicionalnim pozicijama o katolicizmu kao najjačem zalogu hrvatskoga nacionalnog okupljanja.

Ključne riječi: Mihovil Pavlinović, narodni preporod, konzervativizam, liberalni katolicizam

UVOD

Don Mihovil Pavlinović (1831. – 1887.) potjecao je iz Podgore, iz Makarskog primorja. U svojem javnom životu djelovao je kao svećenik ondašnje Splitske i makarske biskupije koji se osobito istaknuo u hrvatskom narodnom preporodu u Dalmaciji. Svojim je političkim i intelektualnim radom dao znatan doprinos u slamanju dalmatinskoga autonomaštva austrijskog režima. Praktički se gotovo cjelokupno razdoblje Pavlinovićeva djelovanja kao političara i mislioca Narodne stranke poklapalo s preporodnim razdobljem, koje je započelo otvaranjem Dalmatinskog sabora (*Dieta provinciale dalmatica*) u Zadru 1861. nakon vraćanja ustavnih sloboda u Monarhiji, a zavr-

šilo narodnjačkom pobjedom nad autonomašima u splitskoj Općini godine 1882. Pet godina nakon tog važnog političkog obrata Pavlinović će preminuti, u 56. godini života.

Dalmaciju su preporodna gibanja zahvatila tridesetak godina kasnije negoli Bansku Hrvatsku. Na opće negodavanje autonomaša Pavlinović je prvi imao smjelosti u Dalmatinskom saboru 1861. progovoriti hrvatskim jezikom, najavivši simbolično promjene koje će uslijediti u Dalmaciji tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća. Narodnjaci na čelu s Pavlinovićem i Mihom Klaićem (1829. – 1896.) u Dalmatinskom saboru (1870.) i u važnim gradskim središtima, Šibeniku (1871.) i Splitu (1882.), preuzimaju vlast od dotad premoćnih autonomaša. Do kraja svojega ovozemaljskoga života Pavlinović je zagovornik ujedinjenja Dalmacije s Bansom Hrvatskom i Slavonijom (*incorporazione*), radi čega su on i istomišljenici mu uvrstili kao glavne ciljeve političkoga programa njihove Narodne stranke, „ponarođenje uprave dalmatinske” i „sruženje s Hrvatskom”.¹

Pavlinovićevo društveno djelovanje odvijalo se u vremenima kad se i Dalmacija, najjužnija i najslabije razvijenija pokrajina Habsburške Monarhije, uključivala u modernizacijska gibanja. Dva temeljna polazišta Pavlinovićevih promišljanja su katolička vjera i hrvatska nacionalna ideja; zato je njegova lozinka i glasila „Sve za Boga i Trojednu Hrvatsku”. Baveći se tim temama, nasljedovao je intelektualnu baštinu svoga zemljaka i prethodnika franjevca Andrije Kačića Miošića (1704. – 1760.), koji je djelujući u 18. st. pokazao slične interese za vjerske i narodne stvari u djelima poput znamenitog *Razgovora ugodnog naroda slovinskoga te Korabljice*. U svojem preporodnom programu namijenjenom Dalmaciji njegova vremena razvio je nacionalno-političku i vjersko-društvenu sastavnicu. U ovome članku bit će proanalizirane obje sastavnice Pavlinovićevih misli, koje su samo na prvi pogled nepovezane, ali zapravo čine zaokruženu cjelinu Pavlinovićevih preporodnih vizija. Uz nacionalni odsjek rada ovdje je još naglašena i Pavlinovićeva konzervativna društvena misao, ali i utjecaji struje „liberalnog” katolicizma na njegove poglede. Uzevši sve to u obzir, članak ima namjeru proći kroz ta sva tri glavna područja Pavlinovićeva djela. Početna polazišna teza članka je ta da je Pavlinović bio ne samo nacionalni ideolog hrvatskog preporoda u južnoj Hrvatskoj nego i društveni mislilac.²

¹ Krsto Križanić, Pavlinović – Apostol samostalne i cjelokupne Hrvatske, *Hrvatski narod*, 5 (1943.), br. 874, 4.

² Na zanemarivanje društvene i vjerske misli upozoravao je već prije Stančić za kojeg Pavlinović nije samo teoretičar nacije nego i društva u cjelini. Nikša Stančić,

1. PAVLINOVIĆEVO NARODNJAŠTVO

Pavlinoviću je nacija „krasnotvor kršćanstva”.³ Ona je zajedno s građanskom civilizacijom izrasla kao plod razvoja zapadne kulture natopljene kršćanstvom. Uvjeren je bio da poganske civilizacije nisu mogle stvoriti tako čvrste društvene ustanove kao što su brak i obitelj na kojima počiva nacija, pa njihova plemena nisu mogla prerasti u moderne nacije, onako kako je tekao proces razvoja na kršćanskom Zapadu. U pripadnosti katoličkom univerzalizmu Pavlinović nije vidio zapreku za hrvatsku nacionalnu posebnost, dapače, smatrao je privilegijem za hrvatski narod pripadati takvoj sveopćoj ustanovi, koja ga posredno otvara i drugim narodima i kulturama.

Hrvatski se narod putem kršćanskog univerzalizma ima na temelju bratske ljubavi poštovanja i ravnopravnosti odnositi prema drugim narodima. Pavlinović nije prihvaćao svjetovni internacionalizam, nego je vjerovao u slobodu, bratstvo i ravnopravnost svih naroda na temeljima kršćanske civilizacije ljubavi. Vjerovao je u jedinstvo naroda čovječanstva okupljenog oko Crkve, s tim da se nadao i povratku ostalih kršćana u puno zajedništvo. Zbog toga je na buduće jedinstvo čovječanstva gledao kao na zajednicu slobodnih i ravnopravnih naroda okupljenih u univerzalnoj kršćanskoj crkvi (Katoličkoj Crkvi) pod jednim poglavarom, koja će biti lišena tiranije naroda nad narodom. Zbog toga je Pavlinovićeva ideja napretka zapravo „napredak kršćanstva”.⁴ Hrvatima kao kršćanskom narodu ne dolikuje nacionalni egoizam i ekskluzivizam, jer je to obilježje bezbožnog nacionalizma, mislio je Pavlinović. Držao je da bi bez kršćanskih načela nacionalne ideologije kršćanskih naroda, pa tako i hrvatskoga, završile u isključivom naturalističkom nacionalizmu. Nacionalna ideja bez veze s kršćanskom vjerom, koju naziva „nacionalnim osebnjaštvom”, za Pavlinovića je neprihvatljiva stvar.⁵ Kao negativan primjer poslužio mu je francuski nacionalizam revolucionarne ere, koji je kidajući veze s kršćanstvom kao čisto sekularni fenomen žestoko progonio Crkvu i vjeru.

Mihovil Pavlinović – teoretičar društva i nacije u političaru i ideologu, *Zbornik Mirjane Gross: u povodu 75. rođendana*, Filozofski fakultet – Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb, 1999., 196.

³ N. Stančić, Hrvat i katolik: politička misao Mihovila Pavlinovića, u: *Mihovil Pavlinović. Izabrani politički spisi*, Golden marketing i Narodne novine, Zagreb, 2000., 18.

⁴ N. Stančić, Mihovil Pavlinović – teoretičar društva i nacije kao političar i ideolog, 197.

⁵ *Isto*, 199.

U nacionalnoj ideji Pavlinović je gledao političku afirmaciju puka, koja je u skladu s evanđeoskim naukom Isusa Krista o siromašnima i malenima. Upravo Pavlinovićev krug narodnjaka, koji predvode svećenici i franjevci kopnene Dalmacije, za svoju političku bazu uzima najvećim dijelom materijalno siromašno i kulturno nepismeno seosko stanovništvo dalmatinske unutrašnjosti od Zrmanje do Neretve. Jaz između „dviju Dalmacija” bio je toliki da su se između Pavlinovićeve kruga i gradskih narodnjaka s primorja i otoka stvorila oprečna stajališta o društvenim i nacionalnim pitanjima.⁶

Pavlinovićev krug u unutarnjoj Dalmaciji bio je pod utjecajem klera i redovništva predstavnik konzervativnog krila dalmatinskih narodnjaka, dok su gradski narodnjaci pod vodstvom Natka Nodila i Mihe Klaića naginjali k liberalizmu. Liberalno gradsko krilo narodnjačke stranke za razliku od krila koje su predvodili redovnici i župnici Dalmatinske zagore, Makarskog primorja i neretvanskog područja na čelu s Pavlinovićem, nije vidjelo u katoličkoj vjeri orijentir za vođenje svoje politike.⁷ Ono se zanosilo antiklerikalnim naslijeđem europskog liberalizma što ga je u Dalmaciju prenosio talijanski liberalizam koji je vodio spor s Papinskom Državom počevši od talijanskoga ujedinjenja 1861. godine. Miho Klaić je tako bio za sekularizaciju školstva te nije dijelio Pavlinovićevu podršku upućenu *Syllabusu* Pija IX. Tvrdio je da je Papa iz motiva širenja svoje moći i utjecaja povezoao vjerska pitanja s pitanjima građanskoga i prirodnog prava. Unatoč tome *Syllabus* je vjerojatno pod utjecajem Pavlinovićeve autoriteta u cjelini objavljen 1865. godine u prvom broju lista *Il Nazionale*, inače glavnom narodnjačkom glasilu.

U nacionalnom pitanju su za vrijeme trajanja narodnog preporoda, Pavlinovićeve pristaše jače isticali hrvatsku nacionalnost od gradskih narodnjaka, koji su jače naglašavali slavensku nacionalnu komponentu.⁸ Gradski narodnjaci su, djelujući u gradskim i varoškim područjima Dalmacije, prepoznali da bi jedino slavenstvo i jugoslavenstvo moglo privući gradsku populaciju Dalmacije, koja još bila zadojena Tomasseovom slavo-delmatskom ideologijom. Neki od njih su, u odnosu na Pavlinovićev krug, u budućem ujedinjenju

⁶ Stančić u poglavlju „Dvije Dalmacije” detaljno elaborira prostor političkog djelovanja Pavlinovićeve kruga, uglavnom svećenika i franjevaca Provincije Presvetog Otkupitelja, koji se odvijao u unutarnjoj Dalmaciji, za razliku od gradskih narodnjaka koji mobilizaciju vrše u gradskim i varoškim sredinama primorskih i otočnih strana Dalmacije. N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji – Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869.*, Centar za povijesne znanosti, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1980., Zagreb, 1980., 23-61.

⁷ *Isto*, 326-327.

⁸ *Isto*, 165-166.

s Banskom Hrvatskom i Slavonijom tražili poseban upravni položaj Dalmacije unutar Trojednice.⁹

Pavlinovićev odnos prema različitim kategorijama ilirstva, hrvatstva, srpstva i jugoslavenstva prolazio je kroz više faza. Pred revoluciju godine 1848. Pavlinović se za školovanja u splitskom sjemeništu zanosio ilirizmom. Tada je uspio okupiti oko osobe dio budućih vodećih ličnosti preporodne Dalmacije, u društvima „Pobratimi” i „Ne boj se”.¹⁰ Pod dojmom sloma ilirskih ideala i uvođenja neoapsolutizma, okrenuo se u prvoj polovici 1850-ih, doduše kratkotrajno, prosrpskom pijemontizmu, budući da je od Srba i Srbije očekivao oslobođenje Južnih Slavena.¹¹ Nastupanje ustavnih sloboda i oživljavanja političkog života poslije Listopadske diplome 1860. i Veljačkog patenta 1861. Pavlinović je dočekao kao promotor južno-slavenskoga etničkog jedinstva, vidjevši u Hrvatima pleme jugoslavenskoga naroda. Kanonski tekst tog razdoblja važan za dinamiku Pavlinovićeve političkog rada objavljen je 1862. pod naslovom „O Narodnosti obzirom na Jugo-slovjenstvo/Slovinski navrtci”.¹² Na kritike zašto se u Dalmaciji ne koristi hrvatsko ime koje mu je upućivao Rački tih godina, Pavlinović se branio da se to činilo iz obzira prema pravoslavnim Srbima i gradskom stanovništvu Dalmacije koje se slavenski osjećalo.

Nakon 1866. godine i rata Monarhije s Prusijom i Italijom, iz temelja se mijenja Pavlinovićev politički smjer. Poslije Viške bitke sve se više osjećalo naginjanje dalmatinskih autonomaša prema talijanskom nacionalizmu, dok su se dalmatinski Srbi sve više osjećali privučeni idealima Velike Srbije. Također je i sama Monarhija nakon teškog poraza od Prusa morala poći u pravcu dualističkog uređenja države 1867. Tako je dvije godine kasnije, 1869., Pavlinović težište svoje nacionalne ideologije prebacio s jugoslavenstva na hrvatstvo, na državno-povijesno pravo Trojedne Kraljevine, koja bi se trebala pretvoriti u hrvatsku nacionalnu državu.¹³ U tom svom

⁹ *Isto*, 172-173.

¹⁰ *Isto*, 89-90.

¹¹ *Isto*, 91-121. Srpsku nacionalnu fazu M. Pavlinovića Stančić obrađuje u poglavlju „U Srbiju, zemlju slobodnu”.

¹² Stančić kao priređivač Pavlinovićevih izvornih tekstova napominje prvotnu „jugoslavensku redakciju” iz 1862. i kasniju „hrvatsku redakciju” teksta iz 1873., u kojoj je Pavlinović redigirao peto poglavlje te za razliku od verzije iz 1862. jače naglasio hrvatski nacionalni amalgam. Mihovil Pavlinović, *O narodnosti obzirom na Jugo-slovjenstvo/Slovinski zavrtci*, *Izabrani politički spisi* (ur. N. Stančić), Golden marketing i Narodne novine, Zagreb, 2000., 190.

¹³ Cjelovit tekst Pavlinovićeve programa nalazi se u: M. Pavlinović, *Hrvatska misao*, *Izabrani politički spisi*, 128-148.

spisu Pavlinović je formulirao svoju nacionalno-političku paradigmu, kroz izraz „Hrvat i katolik”, čime je hrvatsku državnost i hrvatski politički narod povezao s katoličkim predajama. Njegov osobni prijatelj, suradnik i istomišljenik Strossmayer nije podržao taj inače tajno objavljeni Pavlinovićev program iz 1869. jer se suzdržavao od prenaplašavanja hrvatstva i katolicizma, budući da bi oni vodili rušenju „bratske sloge” južnoslavenskoga svijeta. I u unutar-njim dalmatinskim prilikama Pavlinović nije dobio podršku liberalnih narodnjaka, napose iz gradskih sredina čije su vođe bili Natko Nodilo (1834. – 1912.) i Miho Klaić, koji nisu smatrali oportunistima da se naglasi hrvatski nacionalni identitet s obzirom na još uvijek jaku slavo-delmatsku ideologiju među gradskim stanovništvom, ali i same dalmatinske Srbe koji su im bili važan saveznik u borbi protiv dalmatinskih autonomaša.

Konačni slom hrvatsko-srpske suradnje u Dalmaciji nastupit će upravo pred austrougarsku okupaciju Bosne i Hercegovine 1878. Dalmatinski Srbi 1879. osnivaju svoju vlastitu stranku i sklapaju koaliciju s autonomašima protiv narodnjaka. Otada se Pavlinović jače od drugih narodnjaka suprotstavio Srbima koji su zagovarali pripojenje cijele Bosne i Hercegovine kneževini Srbiji. Krajeve između Une i Vrbasa smatrao je dijelom Turske Hrvatske, a krajeve od Livna do Trebinja dijelom Turske Dalmacije, po čemu na njih povijesno pravo ima Trojedna Kraljevina. Zato je svojim franjevačkim prijateljima iz Bosne 8. rujna 1876., na blagdan Male Gospe, uputio pismo u kojem iznosi stajalište o bosanskom pitanju i piše im „da ako Bosna padne u šake srbske, za katolike bit će jao i pomagaj, gore nego pod Turčinom, a za sve Hrvate bit će početak mnogim napastim i krvavim zamršajem”, a da je mađarska opasnost za hrvatsku politiku, „trice i malenkosti prema fanatizmu i oholosti srbskoj, koja sve gnječi i davi što joj nepravoslavnog do šaka dodje”.¹⁴ Godine 1882., dao je konačni rezime polemikama o pripadnosti Bosne i Hercegovine i o sukobu hrvatske i srpske državne ideje oko nje, u spisu *Misao hrvatska i misao srpska u Dalmaciji iz 1882. godine*.¹⁵

U odnosu na Starčevićovo pravaštvo koje je tražilo bezuvjetno hrvatsku samostalnu državu, Pavlinović je bio zagovornik austroslavizma i federalizacije Habsburške Monarhije koja bi sve južnoslavenske krajeve Monarhije obuhvatila u posebnoj federalnoj jedinici okupljene oko hrvatskog državnog prava Trojedne Kraljevine. Kao

¹⁴ K. Križanić, Pavlinović – Apostol samostalne i cjelokupne Hrvatske, 4.

¹⁵ M. Pavlinović, *Misao hrvatska i misao srpska u Dalmaciji od godine 1848. do 1882.*, (prir. N. Stančić), Globus: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, (reprint), Split, 1994.

dalmatinski narodnjak zagovarao je u kontinuitetu svoga političkog rada sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom (*fusionne*) te uvođenje narodnog jezika u javnu upravu, školstvo i sudstvo habsburške pokrajine Dalmacije. Do kraja svog života nije napuštao jugoslavensku ideju, premda ju je potisnuo na marginu svojih misli nakon 1869. Vjerovao je da su po jeziku i etnosu Hrvati i Srbi isti narod, ali je nakon te godine više naglašavao da ih je dijelila i razdijelila povjesnica, državnost, vjera i kultura, zbog čega nisu sposobni za zajednički politički život.

2. PAVLINOVIĆ I „LIBERALNI” KATOLICIZAM

„Liberalni” je katolicizam stasao za vrijeme restauracije, najprije u Belgiji 1820-ih godina, gdje je prvo došlo do saveza i suradnje liberala i katolika. Drugo središte „liberalnog” katolicizma je Francuska, kolijevka revolucije, koji se tamo pojavljuje oko Srpanjske revolucije 1830., odakle se dalje proširio ostatkom katoličke Europe. Tamo se posebno istaknuo jedan od otaca liberalno usmjerenog katolicizma Huguet-Félicité-Robert de Lammenais (1782. – 1854.), s učenjem o pomirenju crkvenog naučavanja s modernim građanskim liberalizmom. Lamennais se zbog takvih opservacija našao pod izravnim udarom crkvenoga učiteljstva, a osudu njegova učenja iznijele su dvije enciklike Grgura XVI. *Mirari Vos* 1832. te *Singulari nos* godine 1834.¹⁶ On je u svojoj knjizi *Des progres de la Révolution et de la guerre contre l'Église* objavljenoj godinu dana uoči Srpanjske revolucije 1830. uvjeravao da postoji „nutarnja veza katolicizma i zdravog liberalizma koji teži samo za oslobođenjem čovjeka od svakog ugnjetavanja po čovjeku; da je sloboda tiska manje zlo, te bi u svojim konkretnim posljedicama mogla biti od koristi za Crkvu; da revolucija može biti sredstvo Providnosti da se dokine niz zastarjelih ustanova pod kojima je Crkva dugo morala trpjeti”.¹⁷

Utjecaj na oblikovanje „liberalnoga” katolicizma kod Pavlinovića nije dopirao iz udaljene Francuske i Belgije, već iz njemu bližih talijanskih strana s druge strane jadranske obale. Pavlinović se tako napajao djelima talijanskoga teologa Andrea Rosminija (1797. – 1855.), jedne od središnjih osobnosti talijanskog katolicizma 19. st. Zbog bitno različitih prilika talijanski i austrijski „liberalni” katolicizam, koji su najviše utjecali na hrvatske zemlje, u nekim su segmen-

¹⁶ Hubert Jedin, *Velika povijest Crkve*, sv. 6., polusvezak 1., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987., 308-334.

¹⁷ *Isto*, 315-316.

tima bili kudikamo drugačiji od francuskog smjera. Tako same različite sudbine Lammenaisa i Rosminija (prvi je uskoro napustio Crkvu, a drugi je kasnije proglašen blaženikom i jednim od prvaka katoličke misli 19. st. uopće) potvrđuju svu različitost između pojedinih tradicija „liberalnoga” katolicizma, koga nije određivala sama teritorijalnost nego i osobno iskustvo svakog sudionika tog pokreta pojedinačno. Rosmini je za razliku od jednoga Lammenaisa isticao nadnaravni značaj Crkve te je bitno drugačije shvaćao ulogu laika u Crkvi.¹⁸

Rosmini je u duhu „liberalnoga” katolicizma i u skladu s parolom „religione con libertà”¹⁹ nastojao dovesti u sklad katoličku teologiju s modernom političkom i društvenom misli, pronalazeći tako srednje putove između antiklerikalne parole talijanskih liberala „libertà senza religione” i njoj oprečne parole Svete Alijanse „religione senza libertà”. Talijanski „liberalni” katolicizam čiji je najizrazitijim predstavnikom bio Rosmini pokušavao je tim srednjim rješenjem naći svoj put do društvene prihvaćenosti. Na tim su se osnovama Rosmini i kasnije Pavlinović oduševljavali, prvi za talijanski *Risorgimento*, a drugi za hrvatski narodni preporod.²⁰

Jedan drugi poznati učitelj „liberalnoga” katolicizma, austrijski teolog Anton Günther (1783. – 1863.) utjecao je na Pavlinovićev preporoditeljski krug sa sjevera hrvatskog nacionalnog prostora, koji su činili Franjo Rački i biskup Strossmayer. Oni su kroz narodnjaštvo također težili povezati elemente katolicizma i građanskog liberalizma.²¹ Ističući da je svako stoljeće ljudske povijesti iznjedrilo neku misao po kojoj je ostalo upamćeno, Pavlinović svoje 19. stoljeće zove stoljećem „narodnosti”. Živeći u stoljeću poslije Francuske revolucije, ideju je narodnog suvereniteta, kao i drugi „liberalni” katolici, nastojao uskladiti s katoličkom tradicijom. Osim za nacionalni suverenitet zalagao se još za liberalna načela ustavnog poretka i jednakost sviju pred zakonom. Zato se o Pavlinovićevoj ideologiji može

¹⁸ Isto, 372-373.

¹⁹ Isto, 375.

²⁰ Stančić spominje da je 1856. godine Pavlinović, godinu dana nakon Rosminijevе smrti, putovao u tirolski Roverto kako bi posjetio njegov grob. N. Stančić, Hrvat i katolik: politička misao Mihovila Pavlinovića, *Izabrani spisi*, 16.

²¹ Strecha tu vidi točku spajanja hrvatskoga liberalnog građanstva i katoličkog svećenstva u Narodnoj liberalnoj stranci nakon neoapsolutističkog razdoblja. Mario Strecha, Povijesna napetost između liberalizma i katolicizma, *Liberalizam i katolicizam u Hrvatskoj*, II. dio, Zbornik radova sa skupa održanog od 2. do 4. lipnja 1998. u Splitu, (ur. Hans Georg Fleck), Zaklada Friederich Naumann Stiftung, Zagreb, 1999., 39.

govoriti kao o „liberalnom” katolicizmu, koji je težio pomiriti „tradicionalnu katoličku vjeru i načela iz 1789.”.²²

Tako se u procjepu, između „liberalnoga” i „konzervativnog” katolicizma u hrvatskim zemljama Pavlinović našao na strani prvoga. „Konzervativni” katolicizam bio je prodinastički raspoložen, s vidnim oprezom se odnosio spram nacionalne ideje, koja se u svojim krajnjim konzekvencama kosila i s katoličkim i s habsburškim univerzalizmima. Dramatika tog sukoba u hrvatskoj crkvenoj i političkoj povijesti 19. st. najizrazitije se odrazila u polemikama u *Agramer Zeitungu* između nadbiskupa Jurja Haulika (1788. – 1869.) i biskupa Josipa Jurja Strossmayera godine 1863. Naime, zagrebački nadbiskup Haulik optuživao je Strossmayera za „ultraliberalizam”, dok je ovaj pokušavao s jedne strane pronaći pozitivne poticaje modernoga liberalizma, a s druge se odlučno usprotivio sekularizaciji društva. I u Pavlinovićevoj Dalmaciji i u sjevernoj Hrvatskoj nositelji konzervativnog katolicizma najviši su crkveni prelati, poput nadbiskupa Haulika.²³

Taj se „liberalni” katolicizam što ga je Pavlinović slijedio bitno razlikovao od tzv. ranog liberalizma koji je među svećenstvom u Hrvatskoj i Monarhiji bio rasprostranjen pod utjecajem jozefinističkog prosvjetiteljstva još u prvoj polovini 19. st. U svrhu obračuna s tim liberalizmom jozefinističkog prosvjetiteljstva među klerom svoje biskupije rečeni zagrebački nadbiskup Haulik osnovao je 1849. časopis *Katolički list*.²⁴ Taj liberalizam jozefinističkog podrijetla osobito je došao do izražaja u nacionalnim gibanjima 1848./49., kada su mladi kler i bogoslovi zagrebačke biskupije tražili reforme crkvene organizacije u skrajnje liberalnom duhu, protivnome crkvenoj tradiciji.²⁵ „Liberalni” katolicizam Pavlinovićeva doba afirmirao se nakon ukidanja neoposolutizma 1860-ih podupiranjem hrvatske nacional-

²² Vicko Kapitanović, Mihovil Pavlinović i liberalizam u drugoj polovini 19. stoljeća, (ur. Nikša Stančić), *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, Globus, Zagreb, 1990., 77.

²³ M. Strecha, Povijesna napetost između liberalizma i katolicizma, 44-45.

²⁴ Franjo Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996., 411.

²⁵ Hoško razlikuje rani liberalizam jozefinizma koji je osvojio hrvatsko svećenstvo u prvoj polovini 19. stoljeća te se izrazio u *Zahtjevanju naroda* i ideologiji ilirizma iz 1848. od protujozefinističkoga liberalnog katolicizma koji je utemeljio austrijski teolog Anton Günther. Potonji se borio protiv modernog cezaropapizma i ostataka jozefinističkog tutorstva nad Crkvom, a ovaj prvotni za unutarnje slobode Crkve zagovarajući čak ukidanje celibata. Franjo Emanuel Hoško, Liberalni katolicizam kao sastavnica ideologije ilirizma, *Croatia Christiana Periodica*, 15 (1991.) 28, 48, 53.

ne ideje, a njega je izražavalo Strossmayerovo biskupsko geslo „sve za vjeru i domovinu”, koje je oduševljeno prigrlilo i sam Pavlinović.

Pavlinović je pod utjecajem „liberalnoga” katolicizma tražio odvajanje Crkve od države. Za Crkvu je tražio potpunu slobodu od državnog utjecaja kakav se u Monarhiji nametnuo preko konkordata potpisanog između pape i cara godine 1855. Prema tom konkordatu Pavlinović je bio kritičan jer je znatno sužavao Crkvi prostor slobodnoga djelovanja. Od Habsburške Monarhije je tražio da se odmakne od kontrole nad crkvenim poslovima, ali da se pritom ne odrekne katoličkoga duha i identiteta. Protivio se tome da takva država usvaja zakonodavstvo koje bi se sudaralo s katoličkom vjerom. U biti, Pavlinović smatra da Habsburška Monarhija i buduća hrvatska država unutar Monarhije ne bi smjele biti države laicističkog poretka prema učenjima francuskog republikanizma.

„Liberalni” katolicizam bio je također veoma važan za uspjeh hrvatske nacionalne integracije, jer je napuštao katolički ekskluzivizam. Govoreći o kršćanstvu i potrebi povezivanja s pravoslavnim crkvama, bio je značajan za asimilaciju nekatolika u modernu hrvatsku naciju. Stoga su Strossmayer i Rački, prvaci narodnjačke ideologije u sjevernoj Hrvatskoj, više isticali kršćanstvo negoli katolicizam. Tako Strossmayer skida odgovornost za shizmu s pravoslavnih Slavena prebacujući povijesnu krivnju na Grke, kako bi slavensko pravoslavlje pridobio za crkvenu i nacionalnu suradnju.²⁶ U tome se sastojao i Pavlinovićev stav do 1869., nakon čega odbacuje naglasak na jugoslavenskoj orijentaciji i liberalno mišljenje o izbjegavanju spomena katolicizma. Naime, tada je jasno afirmirao katolicizam i isključivo politički kroatizam zasnovan na hrvatskom državnom pravu kao glavne misli vodilje svog tajnog političkoga ustava „Hrvatska misao”. Odatle se napajao izvor njegova protivljenja oštrom Starčevićovom antiklerikalizmu i nesklonosti prema Katoličkoj Crkvi, koju je iskazivao govoreći da „narod hervatski ima svu svoju nesreću popom pripisati”. Tijekom 1870-ih i 1880-ih približavao se pravaškoj misli, ali je do kraja života ostao članom dalmatinske Narodne stranke u Dalmaciji. Premda se kritički izražavao o Starčevićevim pogledima prema katolicizmu, ipak je u svojim simpatijama prema ideji državnoga prava koja nema alternative u vođenju hrvatske politike, naglasio i njegove zasluge jer je „Starčević najbolje pogodio, kad je kroz pometnije preranog jugoslovenstva, mimo krparije srbo-hrvatstva, iznio zastavu hrvatstva”.²⁷

²⁶ F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, 414.

²⁷ M. Pavlinović, *Hrvatski razmišljaji, Izabrani spisi*, 304-305.

Protivio se miješanju vjere u politiku i obratno, jednako i klerikalizmu, težnji da se politička vlast klera protegne nad društvom, stoga nije odobravao političko djelovanje Rimske Crkve. Zalagao se za jačanje narodnih crkava među katoličkim narodima Europe protiv centralizma rimske hijerarhije. Osim što je državi zamjerao centralistički ustroj i u Crkvi je tražio autonomiju za pojedine nacionalne crkve. Naravno, to se odnosilo na administrativno-organizacijska, a nipošto na moralno-dogmatska pitanja, jer je do kraja života ostao vjeran crkvenom učenju.²⁸

Što se tiče narodnjačke političke misli, Pavlinović je pripadao njezinom konzervativnom krilu, koje se kao i liberalno krilo suprotstavljalo neoapsolutističkim i centralističkim mjerama bečkog središta. No u odnosu na njega naglašavalo je društveni utjecaj Crkve i važnost kršćanskog odgoja za preporođenu hrvatsku naciju. Naime, Pavlinović i njegovi istomišljenici su se poput Strossmayera i Račkoga protivili sekularizaciji kršćanskoga svijeta koje je zastupala liberalna ideologija. Tako su Strossmayer i Rački i s njima hrvatsko svećenstvo u Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji zajednički iskazali negativan stav prema Mažuranićevim liberalnim reformama iz 70-ih godina 19. st. U vrijeme paketa tzv. svibanjskih liberalnih zakona iz 1868. i u vrijeme vladavine njemačkih liberala u Cislajtaciji krajem 1860-ih i početkom 1870-ih godina i Pavlinović se kao dalmatinski zastupnik u Carevinskom vijeću suprotstavio uvođenju građanskog braka i potpunom nadzoru države nad javnim obrazovanjem. Barem kad je riječ o Dalmaciji u odnosu na druge austrijske dijelove Monarhije, ti zakoni nisu ni mogli biti implementirani jer se bez svećenika nije moglo u toj provinciji ni zamisliti školstvo, a sve tamo do početka 20. st. nije ni bilo zahtjeva za građanskim brakom.²⁹

Ususret sazivu Dalmatinskoga sabora nakon izbora 1870. godine, na kojima su prvi put narodnjaci nadjačali autonomaše na dalmatinskoj političkoj sceni, Pavlinović ostaje nepokolebljiv u toj stvari. U pismu svome stranačkom kolegi Lovri Montiju piše kako će, u slučaju da se na dnevni red Sabora stavi pitanje uvođenja građanskog braka, glasovati protivno tome zakonskom prijedlogu. Pavlinović je bio toliko zatečen tzv. svibanjskim zakonima liberalnog duha da je nakon 1869. i dalje tijekom 1870-ih planirao osnovati katoličku stranku i pokrenuti novine s jasnom katoličkom orijentacijom. Mažuranićeve reforme u Hrvatskoj i austrijski liberalni zakoni koji

²⁸ Tereza Ganza Aras, Mihovil Pavlinović u sukobu između klerikalizma i liberalizma, u: *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti* (ur. N. Stančić), Globus, Zagreb, 1990., 115.

²⁹ *Isto*, 96.

su se odnosili na Dalmaciju vodili su podjelama u narodnim strankama u sjevernoj Hrvatskoj i Dalmaciji između građanskih liberala i katoličkog svećenstva, koje se uza sve peripetije oko tih spornih točaka na kraju ipak nisu dogodile.³⁰ Pavlinović je pokušavao utjecati na program Narodne stranke s namjerom da zaštiti katolička načela od udara liberalizma. Tom prilikom ušao je u sukob sa svojim stranačkim kolegom Mihom Klaićem, koji je u program stranke 1872. - 1873. progurao liberalni članak da se „u pitanjima vjerozakonskim ostavlja sloboda uvjerenjim pojedinca”.³¹

3. KONZERVATIVIZAM – PAVLINOVIĆEVA DRUŠTVENA FILOZOFIJA

Moderni konzervativizam nametnuo se u konfrontaciji s liberalizmom i socijalizmom u Pavlinovićevu 19. stoljeću. Posebno je na aktualnosti dobio kao reakcija na izazove koje je pred njega postavila Francuska revolucija. Prvi ga je filozofski artikulirao Edmund Burke (1729. – 1797.) u svom nadaleko poznatom djelu *Reflections on French Revolution* iz 1790. godine; pisao je o njoj na nedvosmisleno kritički način, smatrajući je velikim društvenim zlom. Osnovicu konzervativizma što ga je iznio Burke čine, u kratkim crtama, sljedeća njegova glavna obilježja: „proturevolucija, proturacionalizam, historicism, legitimizam i vjerovanja u svetinje na nebu i na zemlji”.³² Toj europskoj struji mišljenja pripadao je i Pavlinović. On je, za razliku od Burkea, intelektualno podignut u kontinentalnoj katoličkoj tradiciji koja se protivila revoluciji, budući da se ova drznula osobito udariti na Katoličku Crkvu.

Vjera kao ključni faktor stabilnosti i održanja društvene zajednice, poštovanje prema prošlosti i iskustvu, a nepovjerenje prema razumu koji je uzdizalo racionalističko prosvjetiteljstvo, gradnja hrvatske nacionalne politike na povijesnom pravu, odbacivanje isključive primjene prirodnog prava u nacionalnoj politici i negativan stav prema revolucionarnim promjenama, legitimizam kojim je prihvaćao politički okvir Monarhije, antietatizam i anticentrali-

³⁰ N. Stančić, Mihovil Pavlinović – teoretičar društva i nacije kao političar i ideolog, 205-206.

³¹ Ravlić svrstava Pavlinovića u tip hrvatskog konzervativca 19. stoljeća u poglavlju „Konzervativizam u Jugoistočnoj Europi”, tako što spominje Pavlinovićev spor s Klaićem oko tog pitanja. Slaven Ravlić, *Sujetovi ideologija. Uvod u političke ideologije*, Politička kultura, Zagreb - Podgorica, 2013., 98.

³² Anđelko Milardović, *Konzervativizam i neokonzervativizam*, Alinea, Zagreb, 1993., 37.

zam načela su s kojima se borio za slobodu društva i pojedinaca od državne moći; sve su to obilježja koja Pavlinovića stavljaju u spektar devetnaestostoljetnog europskog konzervativizma. Premda eksplicitno nije progovarao o pripadanju toj konzervativnoj tradiciji, ipak po iznesenim stavovima na raznim mjestima u svojim spisima odaje neosporno pripadanje toj tradiciji.

Društvo se, prema njegovu mišljenju, moralo razvijati ukorak s prošlim iskustvima i tradicijama, bez radikalnih lomova koje zahtijevaju revolucije, kako bi sporim promjenama i reformama ostvarilo prijeko potreban društveni napredak. Što se tiče demokracije, nije se opredjeljivao za široku demokratizaciju društva, nego za to da se izborno političko pravo dodjeljuje prema kriteriju imovinskog stanja.³³ Pavlinović je bio protivnik apsolutizma, jer se iskazivao kao pobornik ustavnoga političkog poretka. U monopolu države nad javnim znanjem nazirao je opasnost da državno školstvo postane poligon za cvjetanje protukršćanskih ideologija naturalizma, materijalizma, empirizma i vjerskog nehaja, pa čak i ateizma. Općenito se Pavlinović suprotstavljao prevelikom utjecaju države na društvo po uzoru na francuskog aristokrata, sociologa i politologa Alexisa de Tocquevillea, čija je djela osobno studirao. Pavlinovićeva borba protiv svemoćne države, protiv onoga što je Hobbes označio *Leviathanom*, u vezi je s njegovim pozivanjem na nacionalnu i crkvenu slobodu, ali i slobodu i poštovanje dostojanstva ljudske osobe.³⁴

Ekonomska i društvena pitanja Pavlinović je promatrao kroz prizmu nacionalnog pitanja kao njegov neodvojiv dio. Za zaostalost Dalmacije u ekonomskom pogledu Pavlinović je optuživao državnu blagajnu koja je premalo investirala u ekonomsku modernizaciju Dalmacije. Osobitu je pozornost poklanjao unaprjeđenju poljoprivrede, koju je smatrao ključnom za ekonomski uzlet Dalmacije. U nedostatku građanske klase i jakoga privatnoga kapitala Pavlinović je vidio uzroke ekonomske zapuštenosti svoje Dalmacije. Zalagao se za razvoj trgovine, industrije i obrtništva jer bi njihovi društveni nositelji pridonijeli ekonomskom razvoju siromašne Dalmacije. Tako bi kao ekonomski slobodni ljudi bili i politički nezavisni, i kao takvi imali bi značajnu ulogu i u hrvatskom nacionalnom pokretu u Dalmaciji, budući da bi bili autonomni u odnosu na državu i njezine politike. Oštrice kritike zadavao je činovništvu, koje naziva „birokracija“, i koje je, po Pavlinoviću, najveća smetnja provođenju

³³ N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta – Pavlinović i njegov krug do 1869.*, 211.

³⁴ T. Ganza Aras, Mihovil Pavlinović u sukobu između klerikalizma i liberalizma, 93.

hrvatskog preporoda u Dalmaciji. Nastojao je odvući dalmatinsku mladež od državne službe jer ona zbog materijalnih interesa i ucjene vlasti dovodi do odustajanja od hrvatske nacionalne borbe, pa se na taj način stvara prostor za jačanje dalmatinskog autonomaštva, koje je podupiralo bečko središte u skladu s idejom Monarhije kao *Landesföderalismus*.³⁵ Zagovaranjem osobnog rada kao generatora rasta ljudskog dostojanstva i blagostanja zajednice, koji jedini može potaknuti na ekonomski razvoj siromašne Dalmacije i ostalih hrvatskih zemalja Pavlinović, se pokazao kao autentični reformator preporodne Dalmacije.

Pavlinović je pozdravljao razvoj tehnologije i industrijalizacije na zapadu Europe, ekonomske slobode, građansko društvo, privatno vlasništvo i tržišno gospodarstvo. Pristaša je kapitalističkog načina gospodarenja s ekonomsko-tehničkog aspekta. U tom smislu, kako bi istaknuo uspjeh britanskoga kapitalizma, Pavlinović je s talijanskoga na hrvatski preveo djelo *Radišu Bog pomaže*, britanskoga autora Samuela Smilesa. U njemu se osjeća Pavlinovićeva naklonost prema Velikoj Britaniji i njezinom ekonomskom modelu, koji je istodobno i podjednako uspio razviti različita ekonomska područja, poljoprivredu, obrt, trgovinu i industriju.³⁶ U pogledu religiozno-moralnog aspekta, međutim, prigovarao je prevelikom davanju važnosti novcu u takvom ekonomskom sustavu, što potiče materijalistički i hedonistički svjetonazor, koji mu je u određenoj mjeri zazoran kao katoličkom svećeniku.³⁷

I dok društvenom i ekonomskom sustavu zasnovanom na privatnoj inicijativi dodjeljuje uglavnom pozitivne konotacije, dotle negativno ocjenjuje feudalni i komunistički poredak. U feudalizmu je vidio institucionalizaciju neslobode i nejednakosti svih ljudi pred zakonom u kojem je naglasak na porijeklu, a ne na čovjeku rada. To je društveni sustav u kojem dominiraju staleške razlike koje blokiraju, za njega bitni, razvoj nacionalne pripadnosti. Komunizam („sveobćstvo“), prema Pavlinoviću, udara na slobodu osobe, privatnu imovinu i obiteljsku zajednicu, te niječe Božju opstojnost, zbog čega ga karakterizira kao pad u moralno poganstvo i necivilizirano barbarstvo. I feudalizam i komunizam zajedno poriču postojanje nacije,

³⁵ Tomislav Markus, Ekonomska i socijalna problematika u ideologiji Mihovila Pavlinovića, *Marulić – časopis za književnost i kulturu*, 27 (1994.) 6, 1009.

³⁶ N. Stančić, Mihovil Pavlinović – teoretičar društva i nacije kao političar i ideolog, 203.

³⁷ T. Markus, Ekonomska i socijalna problematika u ideologiji Mihovila Pavlinovića, 1006.

komunizam već zato što ruši obitelj, temelj na kojem su se podigle, prema Pavlinovićevu mišljenju, kršćanske nacije.³⁸

Pavlinovićevo shvaćanje slobode istaknuto je 1870. u njegovu stranačkom govoru u narodnjačkoj čitaonici u Imotskom. Tom je prilikom istaknuo da je „slobodnjak”, ali da za njega ne može biti „slobode bez Boga”. Time se ograđivao od prosvjetiteljski shvaćene slobode, koja se temeljila na naravnoj osnovi ljudskog razuma.³⁹ Ideal slobode je doprinos modernoj kulturi kršćanske civilizacije koju je podigla Crkva, a sloboda je Božji dar čovjeku. Prema tome, Pavlinović je osuđivao racionalističko shvaćanje slobode, strogo odbacujući „bezvjersko slobodnjaštvo”.⁴⁰ U doticaju s neotomizmom koji je prevladavao u teološko-filozofskim raspravama njegova vremena, Pavlinović je naglašavao dvije temeljne odlike društva: „slobodu i zadruživost”.⁴¹ Koliko god se u nekim segmentima preklapali liberalizam i konzervativizam, u ovoj se točki jasno razdvaja Pavlinovićeva misao od klasičnog liberalizma. On ne stavlja toliki naglasak na slobodi pojedinca, nego ga, za razliku od klasičnih liberala, postavlja u korelaciju sa zajednicom. To je vidljivo i prilikom Pavlinovićeva čitanja i prijevoda djela engleskog društvenog reformatora Samuela Smilesa *Self Help*. Za razliku od liberalno raspoloženog Engleza koji se bavio individualističkom etikom rada i veličao znanstveno-tehnički napredak civilizacije, Pavlinović je isticao važnost pojedinčeva rada i za opće dobro (nacionalne) zajednice.⁴²

Najbolji primjer koji pokazuje da je Pavlinović odbacivao liberalni pogled na društvo bilo je njegovo odbacivanje liberalnih zakona o imovinsko-pravnim odnosima u Dalmaciji. Njihova primjena u svojstvu individualnoga privatnog prava koji poznaje građanski zakonik dovela bi do sloma seoskih zadruga na području dalmatinskog zaleđa, što bi dodatno pogoršalo ionako loše ekonomske prilike u okruženju malih posjeda i vrlo slabe tehnološke razvijenosti dalmatinskog sela.⁴³ U tom slučaju Pavlinović je tradicije zajednice temeljene na seoskim zadrugama pretpostavio ekonomskoj slobodi pojedinca, koja ni u kojem slučaju još nije bila zrela za kapitalističku formu gospodarstva.

³⁸ N. Stančić, Hrvat i katolik: politička misao Mihovila Pavlinovića, 19.

³⁹ V. Kapitanović, Mihovil Pavlinović i liberalizam u drugoj polovini 19. stoljeća, 81.

⁴⁰ *Isto*, 84.

⁴¹ N. Stančić, Hrvat i katolik: politička misao Mihovila Pavlinovića, 16.

⁴² T. Ganza Aras, Mihovil Pavlinović u sukobu između klerikalizma i liberalizma, 116.

⁴³ *Isto*, 113.

Što se tiče klasičnog liberalizma Pavlinović je stajao na gledištima *Syllabusa* pape Pija IX. iz godine 1864. Naime, svojoj enciklici *Quanta cura* Pio IX. dodao je popis svih zabluda modernizma nazvanog punim imenom *Syllabus errorum*. Vjerski indiferentizam, slobodoumlje i panteizam, racionalizam i naturalizam, socijalizam i komunizam samo su neke od pojava koje su se našle na tom popisu. Oslanjajući se na papinsko učenje iz enciklika, racionalističko-naturalističko učenje proglašavao je opasnim za opstanak društva. Nije vjerovao u mogućnost utemeljenja zajednice na čisto materijalnim interesima, bez čvrstih moralno-duhovnih vrijednosnih veza. Skučeno gledanje liberalizma na čovjeka kao da je on biće samo ovisnosti imalo bi pogubne posljedice na osobni i javni moral. Kada čovjek prema toj antropološkoj slici izgubi dostojanstvo Božjeg stvorenja, on postaje puka igračka u mrežama moći i interesa. Ljudski *ratio* okrenut je ovozemaljskim materijalnim interesima pa se zato nadovezuje na materijalizam. Racionalizam i materijalizam zajedno u liberalizmu lišavaju zajednicu moralno-religioznih vrijednosti, što, prema Pavlinovićevu shvaćanju, vodi društvo u stanje rasula sa svojim moralnim relativizmom. Pavlinović osuđuje čisto ekonomistički mentalitet liberalizma, ali ne želi podcijeniti materijalna bogatstva koja su važna za ekonomski standard i razvoj kulture. Međutim, ne odustaje ni od stava da je za društvo pogubno uzimanje materijalne dobiti kao jedinog cilja kojem se klanja čitava ljudska zajednica.⁴⁴

Nadalje, Pavlinović ne vjeruje da učenje i znanje mogu unaprijediti čovječanstvo u moralnom smislu, kako su to vjerovali njegovi suvremenici, racionalisti i liberali pozivajući se na prosvjetiteljsku filozofiju. Jedino što čovjeka može unaprijediti u svakom smislu življenja je kršćanskih zapovijedi i vrlina uz praktičan rad. Scijentizam Pavlinović stoga promatra kao veliku zabludu svoga vremena; putem znanosti nikako se ne može razriješiti smisao ljudskoga života. Posljednja pitanja o smislu ljudskog postojanja neće nikada dobiti konačan odgovor bez vjere. Tehnologija i znanost mogu jedino pridonijeti rješavanju pretposljednjih pitanja ljudske egzistencije, koji se tiču zemaljskog života, ali ne i onih zadnjih, vječnih pitanja ljudske opstojnosti.⁴⁵ Imao je ambivalentno držanje prema Francuskoj revoluciji; u njezinim velikim idealima nazirao je nadahnuća iz Evanđelja, no zaustavlja se kod toga da je ona u ime ljudskog razuma počinila mnogo nepotrebnog nasilja nad ljudima i društvenim ustanovama.⁴⁶

⁴⁴ Isto, 99.

⁴⁵ Isto, 114.

⁴⁶ V. Kapitanović, Mihovil Pavlinović i liberalizam u drugoj polovini 19. stoljeća, 86.

Kao politički konzervativac Pavlinović se oštro protivio revoluciji, koju je smatrao teškom nesrećom za narode, koji tako korjenito prekinu sa svojim prošlošću; stoga je zagovornik sporih promjena društva i njegovih ustanova. Francuski revolucionarni put ono je što Pavlinović pošto-poto želi izbjeći, jer su se načela slobode iz 1789. paradoksalno okrenula protiv slobode čovjeka i njegove zajednice. U polemičnom obraćanju političaru i piscu, liberalnom katoliku Nikši Gradiju (1825. – 1894.) u vezi s njegovom apoteozeom „franačkoga prevrata”, upozorava ga: „mahnimo se umišljenih blagodati franačkoga prevrata za čovječanstvo; jer čovječanstvo je rieč, veli glasoviti razložar Oxfordski, Max Muller, rieč koju uzalud tražimo van kršćanstva. Pojam naroda ljudskoga ko jedine obitoli, ko sinova jedinoga Boga, to je pojam kršćanski.” Pavlinović je neumoljivo naglašavao da revolucija nije donijela nikakvo blagostanje francuskome narodu, o čemu je zborio Gradi, nego da „načela 89’ oteše slobodu pojedincu, obitelji, občini, crkvi, zadrugi, da ju stave u ruke umišljenu stvoru, nazvanu država, zastupanu ili carem samodržcem ili saborima koji puštaju narodu samo vlast da ih na rokove bira, uz tešku dužnost da ih sve ostalo vrieme pokorno sluša. Sredinjaštvo, prije začeto ali sustavno uredjeno godine 89-e i od Francuzke kroz Evropu raznešeno, izmetnu ogromnu glavu na kržljavu grupu; sveobći posluš umišljenom biću, koji liši svakog samorada pokrajine, gradove, zadružbe”. Kao suprotan francuskom političkom i društvenom putu Pavlinović pozdravlja američki politički sustav, sagrađen na slobodi i autonomiji raznih društvenih čimbenika; stoga je, pozivajući se na Tocquevillea, tog poznatog apologeta američke civilizacije, isticao da je „u Sjedinjenih Državah samostalnost osobe, občine, grada i posebne države, temelj vlasti narodnoj i političkoj slobodi: sve to idje poput ovih naših brodova koji u sebi imadu snagu da se po volji miču i udaraju na valove i tako se stekla sloboda svakog pojedinca sloboda svakog dana, svak se bavi svojom crkvom svojom učionom, svojim obrtom, slobode te sve starije od Deklaracije ‘89 koja ih je iznudje izkrivila. I te prave slobode još se potežu gdje manje gdje više, u Švajcarskoj, u Olandi, u Skandinaviji a navlaš u Engleškoj.”⁴⁷

Na kraju, Pavlinović nije bio reakcionaran ideolog i političar koji bi se nostalgичno vraćao na propale pozicije *anciene régime*. Tražio je napredak u vezama s tradicijama, prije svega u očuvanju kršćanske baštine zapadne civilizacije. Stoga je Pavlinović u Americi i Engleskoj vidio društva koja su se razvijala u skladu s prošlim predajama. Ta društva su manifestirala svijest o važnosti vrednota kršćanske vjere

⁴⁷ M. Pavlinović, O vjeri i politici, *Izabrani politički spisi*, 322-323.

za očuvanje svojih političkih zajednica. U takvim modelima Pavlinović traži prokušane primjere za uspostavljanje hrvatske nacionalne države. Ona se ne bi trebala, unatoč prihvaćanju sveprisutne modernizacije, odreći svojih kršćanskih/katoličkih korijena, nego bi na njima i dalje morala graditi svoje društvo i identitet. Ukupno gledano, kada se pročitaju neki Pavlinovićevi tekstovi o društvenoj problematici i njegovi stavovi o revoluciji i prevelikoj državnoj ulozi u društvu, dobije se dojam da u rukama imamo hrvatskog pandana klasičnih autora, kritičara revolucionarnih društvenih prevrata, poput već spomenutih de Tocquevillea i Burkea.

ZAKLJUČAK

Pavlinović je bio jedan od onih političara i mislioca u 19. st. na hrvatskom povijesnom prostoru koji je tražio da se kršćanski/katolički identitet hrvatskoga naroda, Monarhije i Europe održi u javnom životu. Osuđivao je preuzimanje francuskog uzora kod izgradnje sekularne države, za koju su se zalagali europski liberali. Tako se Pavlinović ističe kao branitelj kršćanskih korijena hrvatskog naroda i zapadne civilizacije. U Europi podijeljenoj na kršćanske nacije, a vezane zajedničkom kršćanskom kulturom, Pavlinović je tražio kao narodni preporoditelj mjesto za hrvatski narod. Kazivao je da je u „istruljenom tijelu staroga svieta udahnula crkva život duševni, sviest prava, slobodu dobra i sva načela dostojanstva i veličanstva, od kojih se porodila novovjeka uljudnost. Nije li Crkva mati ove nove Europe, nije li Crkva dadilja ovih novih naroda; nije li Crkva začetnica ove prosvjete, kojom se toliko hvalite”.⁴⁸

S obzirom na konstelacije u hrvatskom katolicizmu, Pavlinović je bio pripadnik njegova liberalnog krila, prije svega jer se beskompromisno zalagao za ustrajni rad na polju narodnog preporoda, vjerujući da je nacionalna ideja duboko u skladu sa svim vrijednostima kršćanske civilizacije, jer je na kraju krajeva iz nje i iznikla. No kada je riječ o širim društvenim pitanjima koja izlaze iz crkvene i vjerske domene, Pavlinović se pokazivao kao politički konzervativac. To je pokazao i navedeni slučaj s tzv. svibanjskim zakonima liberalne provenijencije u Cislajtaniji, gdje ni po koju cijenu nije popuštao modernom liberalizmu koji je zahtijevao sekularizaciju društva. Stoga je Pavlinovićev liberalizam prestajao ondje gdje je zadirao u za nj neupitni kršćanski identitet društva.

⁴⁸ M. Pavlinović, Govor u sjednici 7. ožujka Carevinskoga vieća god. 1874. o uređenju odnošaja Katoličke Crkve, *Izabrani politički spisi*, 187.

Gledajući na političko područje, Pavlinovićev se politički liberalizam očitavao na polju emancipacije hrvatske nacije od apsolutističkih i centralističkih politika bečkog središta, tražeći njezinu federalizaciju. Pavlinović je bio protivnik radikalnih rješenja koja bi svrgnula habsburšku dinastiju prema francuskom primjeru i, posljedično, dovela do raspada Monarhije. Na tom polju njegov se liberalizam zaustavljao ondje gdje je on dovodio u pitanje opstanak Monarhije. Zato je i tražio federalizaciju kao reformski put kojim bi se priznala veća nacionalna prava nenjemačkim narodima, dok bi istodobno ostala netaknuta dinastička kuća kao vezivno tkivo i faktor integracije svih narodnosti Monarhije. Držeći se konzervativnih načela očuvanja i poboljšanja, Pavlinović je pokušavao izmiriti staro monarhijsko i novo nacionalno načelo. Kao legitimist koji je poštivao instituciju poretka, Pavlinović je smatrao da inzistiranjem samo na prirodnom pravu nacionalne zajednice, nacionalna politika može završiti u stranputici nelegalnih sredstava, koje impliciraju teror i nasilje, najvećih zala koje mogu pogoditi neku ljudsku zajednicu. Stoga se Pavlinović drži hrvatske državnopravne tradicije, to jest povijesnog prava, koje u sebi obuhvaća i prirodno pravo hrvatskog naroda. Takvo povijesno pravo najpogodnije mu je sredstvo u borbi za okupljanje rascjepkanih hrvatskih zemalja i vođenje hrvatske nacionalne politike u Monarhiji. Godine 1869. napustio je stav „liberalnog” katolicizma u hrvatskim zemljama da se, zbog nekatolika, preferira govoriti o kršćanstvu, što je vodilo i smanjenju isticanja jugoslavenstva. Tako se nakon 1869. dogodio Pavlinovićev zaokret k nacionalnom hrvatstvu i katolicizmu, čime se udaljio i od jugoslavenske ideje i „liberalnog” katolicizma. Završno treba reći da Pavlinović ni u kojem slučaju nije bio liberal u punom smislu te riječi; prihvaćao je liberalna načela samo u selektivnoj mjeri, ukoliko su se ona mogla izmiriti s katoličkim naukom.

POST-REVOLUTIONARY CONSERVATISM OF DON MIHO
PAVLINOVIĆ, POLITICIAN AND PRIEST

Summary

The article deals with the thought of Mihovil Pavlinović in the light of the Croatian National Revival in Dalmatia of the 19th century. Pavlinović was the Catholic priest from Podgora on the Makarska Littoral, who was one of the leading personalities of the Croatian national movement in Dalmatia. He and his political party, People's Party, advocated the unification of Dalmatia with Croatia and Slavonia. The article also refers to the fact that Pavlinović was not only a national ideologist, but also a social thinker who opposed the revolutionary destruction of old institutions and radical break with the past. Although in the beginning of his public life he was under the influence of "liberal" Catholicism which sought to reconcile the church doctrine with liberal principles, he later distanced himself from such position in the time of the so-called "liberal laws" in Dalmatia and other parts of Austrian lands of Monarchy. Also, in the political issues, when Dalmatian Serbs formed a coalition with Dalmatian autonomists and when Yugoslavism looked like a mere illusion, he rejected the possibility of religious approach to the Orthodox and came back to the traditional positions of Catholicism as the strongest pledge of the Croatian national integration.

Key words: Mihovil Pavlinović, national revival, conservatism, liberal Catholicism